

СТАНОВИЩЕ

от проф. дфн Панайот Карагъзов,
преподавател в Катедрата по славянски литератури на СУ „Св. Климент Охридски“,
относно дисертационния труд на

Кристиян Иванов Янев

„ТРАВМИТЕ В СЛАВЯНСКИТЕ ПОГРАНИЧИЯ“
за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“

Дисертационният труд на Кристиян Янев „Травмите в славянските пограничия“ съдържа 304 компютърни страници, разпределени във въведение, четири глави (вътрешно разчленени на множество раздели), заключение и пространна библиография, включваща 394 позиции на кирилица и латиница. Авторефератът върху петдесет страници адекватно и пропорционално представя съдържанието, обема и научните приноси на дисертацията.

Трудът е модерно интердисциплинарно изследване, фокусирано върху литературата за травматичните събития, случили се в три славянски пограничия в средата и в края на ХХ век. Наред със сравнителното литературознание, в дисертацията се преплитат изследователските полета на обществената и културната история, социологията, антропологията и др. хуманитарни науки. С особен оглед към предмета и целта на изследването значително място е отделено на представянето и прилагането на теории за географските и ментални граници и пограничия и психоанализата. Концепциите за травмата, паметта и вината са разгледани задълбочено в контекста на Холокоста и аргументирано са използвани при анализа на художествените интерпретации на травматичните събития в Полша, Чехословакия и България.

Основният метод, на който е подчинена цялата дисертация, е дедуктивният, чрез който в хронологичен, причинно-следствен и сравнителен план се проследяват и анализират от общото към частното основните теоретични постановки (през чиято призма е разгледан историческият и художественият материал); политическият контекст на обособените пограничия; художествените и есеистични произведения по темата, публикувани от края на Втората световна война до 1989 г. и издадените след тази преломна за славяните и Европа година.

Въведението представя обекта, предмета, хипотезите и избраната методология на изследването. Първа глава разглежда теориите и проблематиката, свързана с границите и граничността и различните аспекти на травмата, паметта, вината и отговорността. Втора глава е посветена на спецификата на конфликтните области в Полша, Чехословакия и България. Трета глава обзорно проследява различните аспекти в отразяването на травматичните полско-еврейски и чешко-немски отношения, а четвърта – анализира в сравнителен план визуалните, кинематографичните и литературните изображения на погрома в полското село Йедвабне, прогонването на немците от Судетите и т.нар. възродителен процес в България.

Исходните цели на дисертанта са: да проследи и докаже „обвързаността на наративите за травмите с обществените и културните условия на Прехода след 1989 г.“; да открие „ролята на литературата при артикулирането на колективните травми“; да анализира потенциала на художественото слово „да изпреварва политическите проекти за помирение“ и „да демонстрира гражданската доблест на авторите, засягащи проблематични и болезнени теми“.

За основен предмет на изследването балансирано са подбрани по четири романо-и/или драматургични творби от полската и чешката и пет от българската литература, публикувани след 1989 г., като художественият материал е разгледан в сравнителен план, следвайки от една страна хронологията на случилите се травматични събития, а от друга – времето на тяхното художествено пресъздаване. По реда на тяхното възникване са разгледани и обособилите се географски и ментални пограничия (полско-еврейските колизии върху окупираната от СССР и Третия райх полска територия (1941); прогонването на судетските немци от Чехословакия (1945/6); и насилствената смяна на имената на българските мюсюлмани през втората половина на 80-те години на XX век.

Дисертантът отбелязва, че докато локалното фатално етническо и верско напрежение между поляци и евреи се случва в условията на ликвидираната полска държавност, репресиите срещу судетските немци и българските мюсюлмани са идеологически мотивирани и физически осъществени от официалните власти в двете социалистически страни.

К. Янев аргументира географското „стесняване“ на маркираната в заглавието на дисертационния труд тема, свеждайки я до славяно-неславянските погранични конфликти

в посочените три територии и литератури, уточнявайки, че „пограничието е мислено като териториална и географска даденост, оформена вследствие на политическото и военното преначертаване на границите [...], но и „като ментално и символично разделение, което се основава на променящи се властови отношения и е мотивирано от езиково, национално и религиозно различие.“

Дисертантът прави изчерпателен преглед на теориите за границите и граничността, установявайки, че границите са „белезите на историята“, тъй като са силно повлияни от политическата и идеологическата ситуация на времето, през което са утвърдени. Интересни за българския читател са представените факти относно сключените мирни договори след Първата световна война и плана на американския президент Удроу Уилсън, в който заляга принципът за самоопределението на народите и етническите малцинства – принцип, който в определени ситуации впоследствие поражда междуетнически конфликти в Централна Европа и на Балканите. Янев посочва, че краят на войната бележи и края на трите многонародностни империи, част от които са славяните, и че граничното маркиране на този разпад предопределя разглежданите региони да се превърнат в огнища на етнически, културни и верски напрежения. Направено е уточнението, че „дисертацията се интересува от онези процеси, които превръщат пограничието в места на конкурентни форми на паметта, при които на преден план изпъква травматичният потенциал на граничния опит, както и способността на колективната травма да поражда нови идентичности на техните обитатели“.

В дисертацията обзорно е проследено развитието на концепциите за личната, колективната и културната травма, започвайки от изследванията на Зигмунт Фройд и завършвайки с постмодерните възгледи на Джефри Александър, Нийл Смелсър, Пьотр Щомпка и Рон Айерман, които изтъкват колективния характер на (културната) травма. Проблематиката на разновидностите на вината и отговорността е осветлена чрез лекциите на Карл Ясперс и есетата на Хана Аренд. Според дисертанта, „границата и травмата са обвързани, тъй като променливостта и несигурността на живота в пограничието предопределя травматичния потенциал на граничността“.

Сърцевината на изследването е концентрирана в трета и (особено) в четвърта глава, в които изходните теоретични постановки са приложени умело върху художествения материал – обзорно до 1989 г., и по-подробно чрез анализа на подбраните творби от най-

новата чешка, полска и българска литература. В тези части Янев показва как поколенческата принадлежност на писателите, от една страна рефлектира върху изборния от тях стил, а от друга – как сходствата при изобразяването на травматичните епизоди, мотиви, доминанти, междулически интимни връзки и връзката между човешката памет и паметта на вещите в трите литератури са резултат на типологични сходства, а не на преводна рецепция и контактология (които в повечето случаи не се осъществяват или са закъснели). Изключително ценен е хронологично-типологическият разбор, който изследователят прави, съпоставяйки възрастта на авторите и времето на създаването на съответните творби. По този начин той за пореден път установява неразривната връзка между граничността, травмата, табуто, вината и отговорността и умело показва еволюцията на видовете памет и трансформацията на жертвите в извършители и обратно. Това е особено добре демонстрирано върху художествените интерпретации на травматичните събития в полската и чешката литература, където историческата дистанция позволява да бъдат обособени (архетипните) три поколения на родители, деца и внуци и по този начин да се онагледят трансформацията/ еволюцията на паметта от свидетелска в споделена и трансгенерационна.

К. Янев показва, че колективната културна травма е резултат на насложените множество индивидуални трагични преживявания и че нейното преодоляване чрез въздействието на изкуството е възможно само при оптималното съчетание на индивидуално и колективно. В този смисъл стойностни са наблюденията на дисертанта, че посочените произведения от трите славянски литератури се вписват в общеевропейската тенденция за обръщане към и (пре)оценка на близкото минало и че автобиографичните елементи в отделните повествования преплитат и спояват микро и макроисториите във въздействащ и предизвикващ размисъл у читателите монолитен мега наратив.

Кристиян Янев е наясно, че „Доколкото статутът на жертвата има потенциала да превърне травматичното преживяване в част от мартирологичнияетос, то извършените от собствения колектив несправедливости се оказват сериозно предизвикателство при изграждането на позитивен разказ за миналото“, но убедително доказва, че художествената литература не само може да изпревари политическото детабуизиране и осъждане на болезнените и срамни събития, но също така – да спомогне за преодоляването на създадената от тях културна травма.

Тук ще си позволя едно сравнение. В следвоенна (Западна) Германия отношението към травматичното нацистко минало се е променяло заедно с поколенията, като паметта от свидетелска се е трансформирала в споделена и трансгенерационна. Извършителите и свидетелите са мълчали, техните деца са се срамували от случилото се и едва поколението на внуците гласно е преосмислило личната и колективната вина, установявайки, че част от техните дядовци и баби са били не само извършители, но и жертви. Един от нагледните (в пряк и преносен смисъл) художествени примери за колективната и личната вина е романът и филмът „Четецът“ (1995, 2005) на Бернхард Шлинк.

В направения от дисертанта обзорен преглед на полската и чешката художествена, есеистична и научна литература до 1989 г. и след нея ясно се вижда, че „немският алгоритъм“ важи и за литературите на тези народи. Доколкото травматичните събития в българското пограничие се случват в края на социалистическия период, поради което все още липсва историческата дистанция от три поколения – подялбата на пряка, свидетелска и трансгенерационна памет в нашето общество и литература не е толкова отчетливо обособена. Тук (въпреки че от възрастова гл. т. можем да разграничим три поколения автори: Д. Коруджиев, 1941; Т. Димова, 1960; Зл. Енев, 1961; Л. Миндова, 1974; М. Пенков, 1982), поради краткия период на публикуването на творбите им за възродителния процес (между 2006 и 2017 г.) поколенията на бащите, децата и внуците се сливат в едно условно посткомунистическо творческо поколение.

Една от хипотезите на дисертацията е, че художествената литература може да изпреварва политиката, социологията и другите хуманитарни науки. В конкретния случай е необходимо да се отчете, че роденият през 1992 г. Кристиан Янев е част от поколението на оценяващите и преосмислящите разглежданите травматични събития в пограничията на Полша, Чехия и България. Известно е, че литературата е художественото самосъзнание на нацията, а критиката – самосъзнанието на литературата. В този смисъл дисертационният труд на Кристиан Янев не само откроява поколенческите промени при художественото отразяване на травмата, паметта, вината и отговорността, но също така изпреварващо се вписва в тяхната критическа интерпретация – в интерпретацията и оценката на междинното поколение между децата и внуците.

Изследването е част от тежката „битка на паметта срещу забравата“ и наред с научната прецизност, с която анализира травматичните събития и тяхното художествено

пресъздаване, Кристиян Янев проявява научна и гражданска смелост, вливайки се в тенденцията, стремяща се да превърне „мултиетническите, мултикултурните, мултирелигиозните и мултиезичните общности в колектив, в който всеки е различен, но никой не е чужд“.

В заключение ще обобщя, че в хода на изследването дисертантът убедително и научно приносно доказва заявените в началото на изследването хипотези, които лаконично обобщава и в заключителните страници на дисертацията. Изследването „Травмите в славянските пограничия“ е впечатляващ научен продукт на ерудиран млад изследовател, с образцов език и стил и отлична теоретична подготовка. Ето защо (след успешно проведена публична защита) с удоволствие и без никакво колебание ще гласувам за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“ на редовния докторант Кристиян Иванов Янев и призовавам уважаемите колеги от научното жури да сторят същото.

25 август 2022 г.

Панайот Карагъзов,
научен ръководител на докторанта